

SVENSK NUMISMATISK TIDSKRIFT

december 8 • 2017

Myntningspolitik i det medeltida Sverige
Förfalskade rigiska kontramarkeringar 1705/1706
samt en felprägling
Nordisk Numismatisk Unions möte i Oslo 2017
Bjarne Ahlström 1938–2017

30 kronor

MYNTNINGSPOLITIK i det medeltida Sverige

Av Roger Svensson

I det medeltida Sverige (cirka 1150–1520) präglades liknande mynttyper som nere på kontinenten i nämnd ordning: brakteater, tvåsidiga penningar, återigen brakteater samt örtugar med hohlpennningar som växelmynt. Syftet med denna artikel är att analysera huruvida Sverige även tillämpade den europeiska myntningspolitik som korresponderar till dessa typer, till exempel myntförsämringar och periodiska myntindragningar.

I Sverige saknas skriftliga dokument om periodiska myntindragningar. Analysen utgår i stället från en teoretisk modell om tidsbegränsade mynt, publicerad i SNT 2017:1, som testas på de svenska förhållandena.

Tre valutaområden

Det område som senare skulle bli Sverige bestod under 1000- till 1200-talen av tre relativt självständiga regioner med sina egna landskapslagar: Svealand, västra Götaland och östra Götaland. Flera ätter kämpade om makten under denna period. En centralmakt med systematisk administration och skatteuppbörd etablerades inte förrän i slutet av 1100-talet eller början av 1200-talet. Sverige låg efter länderna nere på kontinenten ekonomiskt, vilket framförallt speglas av få städer och avsaknaden av ett eget lokalt myntsystem.

Det fanns tre myntfötter och valutaområden i Sverige 1153–1250, svealändska, götaländska (västra Götaland) och gotländska penningar (Gotland och östra Götaland). *Karta 1*. Gotland var i union med Sverige men hade en självständig ställning. Två svealändska penningar var värda tre gotländska

1a–b. Två av Knut Erikssons många svealändska mynttyper från cirka 1180.

Karta 1. Valutaområden i Sverige fram till 1250. Källa: Jonsson (1995 s. 51).

respektive fyra götaländska. Precis som landskapslagarna så var mynten regionalt begränsade i Sverige – ett system som påminner om det kontinental.

Brakteatperioden 1153–1290

Efter en kort period av prägling av imitationer av engelska mynttyper i Sigtuna 995–1030 är det ett långt uppehåll av myntningen på fastlandet i Sverige under drygt 120 år. Det var först på 1150-talet som myntningen återupptogs i Lödöse i Götaland och senare cirka 1180 i Sigtuna i Svealand.

Om den tidiga myntningen (cirka 1150–1180) vet vi inte mycket på grund av de få myntfynd som finns. Däremot indikerar motivet med ett patriarkalkors att de första götaländska brakteaterna troligen var kyrkliga. Myntningen tog fart under kung Knut Erikssons (1167–1196) senare regeringstid (efter 1180). Det är tyska brakteater som är förebilder till de

svenska mynten. Endast brakteater präglades på det svenska fastlandet under perioden 1153–1290.

Under Knut Eriksson utgavs minst sexton typer i Svealand och tre i Götaland. Sålunda präglades flera typer i båda valutaområdena under en begränsad tidsperiod (se metod B, SNT 2017:1 s. 1). En viktig empirisk observation är analysen av de större myntskatterna under Knut Eriksson. Skatterna är kraftigt snedfördelade med avseende på antalet exemplar per typ. Ett fåtal typer dominerar, vilket indikerar att de är sena tidsmässigt. *Bild 1*. De svenska skattfynden är i själva verket mer snedfördelade än motsvarande i Tyskland och Danmark, där periodiska myntindragningar med säkerhet är dokumenterade (se metod C, SNT 2017:1 s. 1). Dessa båda observationer föreslår att periodiska indragningar förekom i både Västra Götaland och Svealand, men att de var mer frekventa i Svealand.

2a–d. Fyra av Magnus Ladulås utgivna M-brakteater i Svealand och Götaland, övre raden med slät ring, undre raden med strålring.

De svenska kungarna utgav flera mynttyper i både Svealand och Götaland under första hälften av 1200-talet. *Tabell 1*. Brakteaterna i Svealand och Götaland har sina egna karaktäristiska stilar, men inom varje valutaområde skiljer sig typerna åt genom huvudmotivet. Som *Tabell 1* visar så skiljer sig antalet typer per tidsperiod över tid och region. Årliga myntindragningar skulle till exempel ha kunnat ske under Johan Sverkersson och Knut Långe i Svealand. Under Erik Eriksson präglades fler typer i Götaland (åtta) än i Svealand (sex). Noterbart är att två utgåvor har samma motiv i båda områdena: en fågel och ett krönt huvud. Kjell Holmberg (1995) har föreslagit en kronologisk ordning av Erik Erikssons typer, vilket indikerar periodiska myntindragningar.

Liksom på kontinenten kunde mynträthen delegeras till kyrkliga eller världsliga personer. Under svensk medeltid hade ärkebiskopen i Uppsala under 1190–1215 och några jarlar under 1229–1266 mynträtt. Brakteaterna som utgavs av ärkebiskopar och jarlar hade samma myntfot som de kungliga, så att de kunde cirkulera samtidigt, men skiljde sig motivmässigt med kyrkliga respektive adliga symboler.

När västra och östra Götaland slogs ihop till ett valutaområde år 1250 ökade myntningsvolymen väsentligt. Silverhalten som före 1250 varit 94 procent sjönk till 80 procent under perioden 1250–1290. Antalet brakteattyper under kung Valdemar (1250–1275) var endast fem götäländska under en 25-årsperiod. Under Magnus Ladulås slogs även Götaland och Svealand ihop till ett enhetligt valutaområde som båda präglade brakteater med samma motiv men med olika vikt.

Ny analys av skattfynden under Magnus Ladulås tyder på att brakteaterna med ett M inom slät ring respektive strålring och som tidigare attribuerats till olika myntorter är kronologiska. *Bild 2*. Under både Valdemar och Magnus Ladulås genomfördes troligen indragningarna med 5–6 års mellanrum.

3a–b. Två av Birger Magnussons mynt med krona på ena sidan och B respektive S på den andra.

Långlivade mynt och myntförsämringar 1290–1523

En stor myntreform genomfördes cirka 1290 av kung Birger Magnussons (1290–1319) rådgivare. Precis som på kontinenten ersattes brakteaterna av tvåsidiga mynt runt sekelskiftet. De svenska mynten har en krona på åtsidan och en varierande bokstav på frånsidan. *Bild 3*. Betydelsen av bokstäverna har länge debatterats, men de representerar knappast någon intern tidsmässig kronologi.

En viktig empirisk observation av Kenneth Jonsson (1977) – att det inte finns någon stampkoppling mellan en enda kronvariant på åtsidan med två olika bokstäver på frånsidan – visar att de periodiska indragningarna därmed avslutades cirka 1290. Under Birgers period övergick man till den svealändska myntfoten på hela

Tabell 1. Myntning av brakteater i Sverige 1180–1290

Kungliga myntherrar	Antal år med utgivning	Svealändska typer	Götäländska typer
Knut Eriksson (1167–96)	16	16 ^a	3
Sverker Karlsson (1196–1208)	12	0	3
Erik Knutsson (1208–16)	8	3–4	1 ^b
Johan Sverkersson (1216–22)	6	6	2 ^c
Erik Eriksson (1222–29, 1234–50)	23	6	8
Knut Långe (1229–34)	5	9	0
Valdemar Birgersson (1250–75)	25	0	5
Magnus Ladulås (1275–90)	15	3	2

Notera: Antalet olika typer refererar här till typer som är lätt åtskiljbara från varandra.

a Dessa brakteater attribueras vanligen till Knut Eriksson, men några av dem kan ha myntats av Sverker Karlsson.

b Många varianter av denna typ.

c Dessa skulle kunna vara svealändska halvpenningar, eftersom de har samma motiv som svealändska typer.

4a–b. Strålringsbrakteat och slättringsbrakteat från cirka 1354–1363 respektive 1363–1365.

5a–c. En av Albrekt av Mecklenburgs örtugar samt två av hans krönta pennningar utgivna efter 1370 i Stockholm respektive Västerås.

fastlandet och silverhalten sjönk ner mot 63 procent som behölls fram till 1350-talet.

Tronföljaren Magnus Eriksson (1319–1363) fortsatte sedan att låta prägla två olika tvåsidiga mynttyper. Den första typen med ett lejon till vänster eller höger på åtsidan och en krona på frånsidan (1319–1340) och den andra med ett lejon till vänster på åtsidan, men med en bokstav eller symbol omgiven av tre kronor på åtsidan (1340–1354).

Ytterligare en myntreform genomfördes cirka 1354, då de tvåsidiga mynten ersattes av brakteater med krona eller bokstav inom strålring. Silverhalten i dessa brakteater föll från cirka 45 till 10 procent fram till år 1363. Denna myntförsämring skedde efter digerdödens framfart, då statens finanser måste ha varit i kris. Allmänhetens förtroende för de dåliga mynten var troligen i botten och en ny myntreform med höglödiga brakteater (cirka 90 procent silver) med bokstav inom slät ring präglades 1363–1365. Bild 4. Reformerna 1319, 1340, 1354 och 1363 innebar visserligen nya mynttyper, men de var inte periodiska, utan snarare var det hela mynttypen som förändrades.

Någon gång runt 1370 efterliknade Sverige det kontinentala systemet med örtug (*witten*) som huvudmynt (= 8 pennningar) och hohlpenningar som växelmynt. Bild 5. Örtugarna och hohlpenningarna kan betraktas som långlivade mynt. Mynten präglades i varierande myntorter (Stockholm, Västerås, Söderköping, Åbo, Kalmar etc.). Hohlpenningarna hade antingen krönt huvud eller bokstav. Kännetecknande för denna period (1370–1520) är de långsamma men kontinuerliga myntförsämringarna.

Silverhalten i hohlpenningarna sjönk från cirka 60–70 till 20 procent under 150 år.

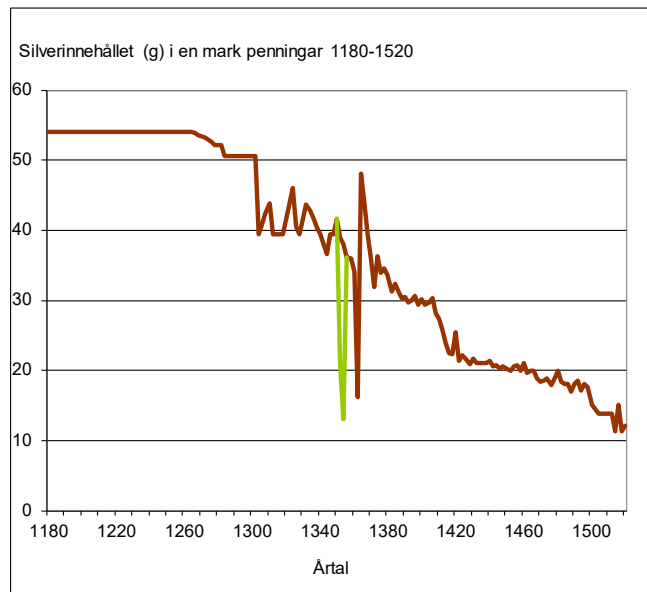
Utvecklingen av silverinnehållet i en mark penningar under perioden 1180–1520 visas i Figur 1. Om penningen har en silverhalt på 94 procent så innehåller en mark penningar 55 gram silver. Det är få förändringar i silverhalten före 1250. Försämringar startade i slutet av 1200-talet och accelererade under 1300-talet med en eller två akuta försämringar i slutet av Magnus Erikssons regeringsår. Under örtugsperioden sjönk silverinnehållet kontinuerligt.

Diskussion

Trots att skriftliga dokument om periodiska indragningar saknas i Sverige tyder allt på att en sådan myntningspolitik tillämpades under perioden 1180–1290. Teorin om tidsbegränsade mynt (se SNT 2017:1 s. 2) stämmer väl in på de svenska förhållandena. De faktum att endast ett fåtal städer existerade i Sverige på 1200-talet och egen myntning först startade på 1150-talet visar att Sverige låg efter kontinenten ekonomiskt.

Det viktigaste villkoret för myntindragningar är att monetariseringen är låg, vilket underlättar såväl omprägling som övervakning. En låg monetarisering i Sverige bekräftas av både svenska skatt- och kyrkfynd under

Figur 1. Silverinnehållet i en mark penningar 1180–1520

Notera: Den gröna delen av kurvan indikerar en möjlig silverhaltsförsämring 1352–1354 som baseras på utländska källor (Edvinsson 2011).

Före 1275 åsyftar 1 mark penningar på svealändska mynt.

En mark silver väger cirka 210 gram.

Källa: Bearbetning efter Edvinsson m.fl. (2010, s. 77).

perioden 1150–1300. Den ökade monetariseringen i slutet av 1200-talet och början av 1300-talet är i linje med fler framväxande städer och ett ökat behov av mynt som transaktionsmedel och värdemätare. Det var också då (cirka 1290) som de tidsbegränsade brakteaterna ersattes med långlivade tvåsidiga mynt. Myntvolymen var högre i Götaland än i Svealand samtidigt som antalet typer var fler i Svealand under 1200-talet. Detta tyder på mer frekventa indragningar i det mindre utvecklade Svealand än i Götaland.

Tumregeln att brakteater fick ett fotfäste i områden där ingen myntfot existerade (se SNT 2017:5 s. 106) stämmer väl in på Sverige. Brakteater är intimt förknippade med periodiska myntindragningar nere på kontinenten 1140–1300. Brakteaterna infördes dessutom i Sverige då brakteatpräglingen och myntindragningarna stod på sin höjdpunkt nere i Tyskland (1150–1180).

Teorin om myntindragningar förutspår även att myntförsämringar främst bör inträffa i system med långlivade mynt. Även detta överensstämmer med Sverige. Silverhalten var cirka 94 procent fram till 1250 då indragningarna var frekventa, sjönk till 80 procent då indragningarna blev mindre frekventa för att sedan accelerera efter 1290 då långlivade mynt infördes. Andra indikatorer på periodiska myntindragningar är många typer per tidsperiod och skevt fördelade skattfynd, som båda styrks av observationerna under Knut Eriksson. Men det finns även många typer per tidsperiod under första hälften av 1200-talet.

En intressant observation är att Sverige hade relativt många myntorter i sitt stora valutaområde så länge som indragningar pågick. Under Magnus Ladulås fanns det nio myntorter att jämföra med maximalt 3–4 samtidigt aktiva under örtugsperioden. Även detta är i linje med observationer i större valutaområden på kontinenten. England hade ett sjuttioakt aktiva myntorter då myntindragningar genomfördes 973–1125, jämfört med

3–4 stycken i mitten av 1200-talet då myntningsvolymen var mångdubbelt större. Periodiska indragningar kräver nämligen många växlingsställen i större valutaområden. När myntvolymen ökar och långlivade mynt präglas kan myntherren effektivisera myntningen till ett fåtal större myntverk.

En sista egenskap som underlättar myntindragningar är geografiskt begränsade valutaområden. I Sverige fanns det tre geografiska valutaområden fram till 1250, två under 1250–1275 och ett efter 1275. Denna viktiga observation är i linje med myntindragningar som blir allt mindre frekventa och allt svårare att genomföra administrativt.

Slutsatser

Denna artikel visar att Sverige inte bara präglade liknande mynttyper som nere på kontinenten utan även applicerade typernas korresponderande myntningspolitik. Ett system med periodiska myntindragningar existerade i Sverige 1180–1290 då endast brakteater präglades. De svenska förhållandena är väl i linje med den teori och de villkor för tidsbegränsade mynt (låg monetarisering, små valutaområden, skeva skattfynd, hög silverhalt) som tidigare föreslagits.

Indragningar var mer frekventa i Svealand än i Götaland 1180–1250. När myntningsvolymen ökade och valutaområdena slogs ihop efter 1250 blev indragningarna mindre frekventa samtidigt som silverhalten sjönk. Den ökade monetariseringen i slutet av 1200-talet gjorde indragningarna ineffektiva och de tidsbegränsade brakteaterna ersattes med långlivade tvåsidiga mynt cirka 1290. Som kompensation för uteblivna växlingsavgifter sänkte de svenska kungarna stegvis silverhalten i mynten, en process som fortsatte till medeltidens slut.

Artikeln är en sammanfattning av studien *The Search for Seignorage: Periodic Re-Coinage in Medieval Sweden* publicerad av författaren i den internationella forskningstidskriften

Scandinavian Economic History Review år 2017. Den är finansierad med forskningsmedel från Sven Svenssons Stiftelse för Numismatik, Stiftelsen Olle Engkvist Byggmästare samt Sven och Dagmar Saléns Stiftelse.

FOTO: MAGNUS WIJK, UTOM 4A
SOM ÄR FOTAT AV KENNETH JONSSON.

Referenslitteratur

- Arnell, S. E.: Var den tidigaste medeltida myntningen i Sverige kyrklig? *Svensk Numismatisk Tidskrift* 2001:1 s. 4–11.
- Edvinsson, R.: Inflation before Paper Money: debasement Cycles in Sweden-Finland 1350–1594. *Scandinavian Economic History Review*, 2011, Vol. 59(2) s. 166–183.
- Edvinsson, R., Franzén, B., Söderberg, J.: *Swedish Payment Systems 995–1534*, i R. Edvinsson, T. Jacobsson och D. Waldenström, red., *Exchange Rates, Prices and Wages, 1277–2008*. Stockholm 2010 s. 67–132.
- Holmberg, K.: När kungens mynt blev allmogens mynt: En översikt över mynt, myntning och myntens roll i det svenska samhället under 1200-talet. *Numismatiska Meddelanden* XL, 1995 s. 63–82.
- Jonsson, K.: Fastlandsmyntningen under Birger Magnusson (1290–1318) med utgångspunkt från skatt- och lösfynd. *Nordisk Numismatisk Årsskrift*, 1975–76 s. 83–161.
- Från utländsk metall till inhemskt mynt. *Numismatiska Meddelanden* XL, 1995 s. 43–61.
- Klackenberg, H.: *Moneta Nostra. Monetarisering i medeltidens Sverige*. Stockholm 1992.
- Lagerqvist, L. O.: *Svenska mynt under vikingatid och medeltid samt gotländska mynt*. Stockholm 1970.
- Malmer, B.: *Den senmedeltida penningen i Sverige*. Stockholm 1980.
- Svensson, R.: Brakteater som tidsbegränsade mynt. *Svensk Numismatisk Tidskrift* 2017:5 s. 104–107.
- The Search for Seignorage: Periodic Re-Coinage in Medieval Sweden, *Scandinavian Economic History Review*, 2017, Vol. 65(2) s. 189–205.
- Villkor, uppgång och fall för tidsbegränsade mynt i medeltidens Europa. *Svensk Numismatisk Tidskrift* 2017:1 s. 1–4.